

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 343.985.2

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.03>

ТЕТЯНА ПЕТРІВНА МАТЮШКОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0001-7973-4581>,

e-mail: t.matiushkova@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ АНАТОМІЧНОДЕТАЛІЗОВАНИХ ЛЯЛЬОК ПІД ЧАС ДОПИТУ НАДЗВИЧАЙНО ВРАЗЛИВИХ ОСІБ

Визначено поняття і види надзвичайно вразливих осіб, теоретичні та практичні аспекти використання анатомічнодеталізованих ляльок під час їх допиту. Проаналізовано сучасний світовий досвід допиту вказаних категорій осіб з метою актуалізації пригадування та наочної демонстрації дитиною механізму вчинених щодо неї злочинних дій. Сформульовано правила та визначено умови використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту надзвичайно вразливих осіб. Удосконалено тактику допиту неповнолітніх потерпілих і свідків певних видів злочинів.

Ключові слова: надзвичайно вразливі особи, правила та умови використання анатомічнодеталізованих ляльок, допит неповнолітніх потерпілих і свідків.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Розроблення та впровадження нетравматичних методів допиту є одним з актуальних завдань для вітчизняних науковців і практиків. Неповнолітні потерпілі та свідки зґвалтувань, сексуального насильства, розбещення неповнолітніх, торгівлі людьми, виготовлення порнографічних предметів тощо, в тому числі діти з особливостями фізичного чи(і) ментального розвитку, є надзвичайно вразливими особами, участь яких у кримінальному судочинстві потребує особливої уваги [1]. Тактика допиту зазначених осіб потребує вдосконалення, в тому числі за рахунок нових технік, успішно використовуваних у зарубіжних країнах. Однією з таких є задекларована міжнародними і національними стандартами методика «Зелена кімната». Так, пп. b, с ч. 1 ст. 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, ратифікованої Україною у 2012 р., закріплюють обов'язок кожної сторони вживати необхідних заходів для проведення опитувань дитини у спеціально обладнаному та прилаштованому для цього приміщенні спеціально підготовленою для цього особою¹. На-

ціональна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року визначає впровадження методики «Зелена кімната» пріоритетною засадою формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя з метою забезпечення її інтересів².

Одним з елементів допиту неповнолітніх за методикою «Зелена кімната» є використання комплекту анатомічнодеталізованих ляльок (далі – АДЛ). Цей комплект являє собою спеціально виготовлені з м'яких матеріалів ляльки, що мають відповідні зовнішні ознаки належності до чоловічої або жіночої статі та відображають вікові особливості дітей, дорослих і осіб похилого віку (мають вигляд дівчинки, хлопчика, жінки, чоловіка, бабусі, дідуся) [1, с. 192].

сексуального насильства : Закон України від 20.06.2012 № 4988-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17> (дата звернення: 23.06.2020).

² Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p> (дата звернення: 23.06.2020).

¹ Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та

Сьогодні цей реквізит, призначений для полегшення пригадування та наочної демонстрації дитиною механізму вчинених щодо неї злочинних дій, використовується в багатьох країнах світу (Великобританії, Ізраїлі, Чеській республіці, США, Швеції та ін.) [2].

Стан дослідження проблеми

У 2019 р. здійснювався проєкт, започаткований у межах співробітництва у сфері розвитку безпеки з Україною Відділом освіти і підготовки поліції Чеської Республіки. Результатом проєкту стало оволодіння методикою опитування надзвичайно вразливих осіб представниками вітчизняних закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також отримання наборів анатомічнодеталізованих ляльок з метою їх використання в навчальному процесі [3; 4].

В Україні використання під час допиту анатомічнодеталізованих ляльок у нормативно-правових актах не передбачено. Водночас про можливість застосування анатомічних ляльок під час допиту зазначено в поодиноких наукових [1; 5, с. 82–83] і методичних роботах [6, с. 23]. Разом із тим, слід констатувати відсутність досліджень щодо правил, умов і тактичних прийомів використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту надзвичайно вразливих осіб, зокрема малолітніх і неповнолітніх жертв та очевидців злочинів проти статевої свободи і статевої недоторканності особи, дітей з особливостями фізичного чи(і) ментального розвитку тощо.

Мета і завдання дослідження

Метою дослідження є вдосконалення тактики допиту неповнолітніх потерпілих і свідків окремих видів злочинів, а *завданням* – визначення правил, умов і тактичних прийомів використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту зазначених надзвичайно вразливих осіб.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що сьогодні в Україні відсутні ґрунтовні дослідження теоретичних та практичних аспектів використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту надзвичайно вразливих осіб.

Виклад основного матеріалу

Анатомічнодеталізовані ляльки були створені в середині 1970-х років для клінічної практики, адже вважалося, що взаємодія з ляльками розкриває емоційні проблеми дітей. Дуже швидко вони стали одним з головних

інструментів оцінки сексуального насильства відносно дітей дошкільного віку [7]. Уже в перших аналізах стенограм опитувань дітей зафіксовано «називання ляльок засудженими, побиття ляльок за передбачуване насильство над дітьми, перетворення ляльок у фантазійні персонажі для гри, створення стійкої атмосфери звинувачення» [8]. За іншими даними, використання анатомічних ляльок під час інтерв'ювання дітей віком від 3 до 7 років підвищує точність згадування з незначним збільшенням або відсутністю помилкових повідомлень про торкання статевих органів [9; 10]. За результатами досліджень інтерв'ювань 3–12-річних ймовірних жертв сексуального насильства, діти старшого віку (7–12 років) краще, ніж молодші (3–6-річні діти), відтворюють інформацію з ляльками, але загалом використання ляльок не покращує кількість або якість наданої інформації [11]. Зазначені протиріччя в подальшому пояснені недосконалою технікою інтерв'юєрів у застосуванні анатомічних ляльок, зокрема переважною постановкою питань закритого характеру, нехтуванням стадією вільної розповіді [12], використанням ляльок перед отриманням словесних повідомлень та описів учинених злочинів, а також особливо ризикованим використанням ляльок із дітьми віком до 5 років. Через ризик виникнення помилкових повідомлень від прямих запитань інтерв'юєрам рекомендовано використовувати ляльки переважно для того, щоб допомогти дитині пояснити чи деталізувати вже надані нею словесні описи обставин вчинення злочинів [13]. На необхідності оцінювання потреб дитини та використання тих методів її інтерв'ювання, що підходять дитині з урахуванням її характеристики та потреб, указують результати досліджень, проведених групою вчених у 2011 р. У результаті аналізу різних методик допиту було встановлено, що найменш часто використовувані анатомічні ляльки (14 випадків із 612 проаналізованих, тобто 2,4 %) мали найвищий відсоток підтверджувальних результатів (78,6 %). Одним із пояснень причин таких результатів стало припущення про використання ляльок виключно в необхідних дітям випадках, коли тільки таким способом можна було отримати від них підтверджувальну інформацію. Ще одним поясненням стало те, що інтерв'юєри ретельно готувалися до використання ляльок, отримуючи інформацію про дитину [14, с. 252]. Зазначене дослідження підтвердило як корисність використання анатомічних ляльок, так і доцільність завчасного оцінювання потреб дитини й використання таких методів

інтерв'ю, що підходять з урахуванням її характеристики і потреб.

Висновок про цінність ляльок за правильного їх використання та правила їх використання під час опитування дітей – жертв насильницьких сексуальних злочинів можна знайти і в інших дослідженнях та рекомендаціях [15; 16]. Так, допустимими підходами використання анатомічних ляльок для оцінки сексуального насильства над дітьми визнано такі:

а) не має бути визначено ліміт часу чи кількість питань, для проходження яких використовуються ляльки, адже інтерв'юер має виходити з унікальності кожної дитини і вирішувати, чи можуть бути використані ляльки та в який момент опитування;

б) за можливості інтерв'юер має бути попереджений про випадки попереднього опитування дитини з використанням ляльок або про їх використання у форматі терапії, щоб правильно оцінити ступінь і характер реакції дитини на них;

с) кількість ляльок, що використовуються під час опитування (одна, дві чи більше), визначається його метою;

д) до пред'явлення ляльок бажано отримувати словесний опис події, що трапилась, якщо ступінь розвитку дитини це дозволяє;

е) загальноприйнятою є практика пред'явлення ляльок одягнутими, але винятки існують, зокрема якщо дитина повідомила, що людина, причетна до розслідуваної події, була роздягнута [16, с. 6–7].

У розслідуванні злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності дитини АДЛ виконують таку роль, як [17]:

1) анатомічна модель – за допомогою ляльки можна визначити, як дитина називає ту чи іншу частину тіла, наскільки обізнана в її функціях тощо. Має стати початком подальшої розповіді дитини про розслідувану подію. Вважаємо це цінною порадою, що може бути використана в Україні;

2) демонстраційна допомога – ляльки можуть служити реквізитом, щоб дитина могла швидше «показати», ніж «розповісти», що сталося, особливо коли її словесні навички обмежені або наявні певні емоційні проблеми, наприклад страх розповідати чи збентеження обговорювати сексуальні дії, що заважають їй із прямим словесним описом. Разом із тим, дослідники наголошують на необхідності обережно підходити до використання ляльок як демонстраційної допомоги під час опитування дітей віком до 3 років. Це пов'язано з особливостями їх розвитку, зокрема з несформованістю наочно-образного мислення [18,

с. 96], що впливає на їх здатність удавати з себе ляльку й показувати таким чином обставини події;

3) стимуляція пам'яті – обговорення під час опитування особливостей будови тіла, назв окремих частин тіла, одягу ляльок тощо може активізувати пригадування дитиною конкретних обставин розслідуваної події, у зв'язку з чим після завершення використання ляльок бажано ставити питання «Чи допомогли ляльки згадати що-небудь з події, яка відбулась?»;

4) діагностичний інструмент – дитині надається можливість вільно оглядати і маніпулювати ляльками під безпосереднім або прихованим (через спеціальне дзеркало, прозорі з одного боку) спостереженням інтерв'юера. Подібне спостереження протягом певного часу дозволяє встановити тип гри дитини з ляльками (чи є ознаки насильства, роздягання тощо), її реакції та зауваження при цьому. У подальшому інтерв'юер запитує дитину саме щодо її поведінки з ляльками або висловлених реакцій (наприклад: «Що це ляльки робили?», «Де ти цього навчилась?»). Також завдяки такому способу можуть бути зафіксовані незвичні емоційні відповіді, спонтанні «підозрілі» заяви дитини (на кшталт «член тата часом стає великим»), що мають опинитись у центрі уваги наступних запитань інтерв'юера;

5) «криголам» – ляльки можуть допомогти почати розмову на тему розслідуваної події завдяки безпечному непрямому способу зосередження уваги дитини на статевих органах ляльки. Особливо це може допомогти під час опитування дітей молодшого віку чи з недостатньо розвиненими мовними навичками, яким важко зрозуміти, про що інтерв'юер хоче, щоб вони розповіли.

На наш погляд, завданнями застосування комплексу АДЛ є: 1) актуалізація забутого в пам'яті дитини; 2) наочна демонстрація дитиною механізму вчинених щодо неї злочинних дій; 3) підвищення достовірності і значущості інформації про обставини їх вчинення; 4) деталізація та доповнення словесних показань; 5) запобігання вторинній травматизації неповнолітніх жертв та очевидців певних видів злочинів.

Аналіз наукової та методичної літератури дозволяє визначити певні правила та умови використання анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту неповнолітніх потерпілих і свідків окремих видів злочинів:

1) виключно за необхідності допомогти дитині відтворити деталі події, що трапилась, коли вона не здатна або не бажає спілкуватися

усно чи письмово, а також коли наданий нею словесний опис обмежений, неконкретний, допускає двозначне тлумачення;

2) спочатку мають бути отримані словесні описи;

3) про можливість використання анатомічних ляльок інтерв'юєр має попередити дитину на початку допиту, але представляти (показувати) їх після застосування інших рекомендованих методів опитування, спрямованих на отримання словесних описів;

4) використовувати тільки спеціально розроблені для цієї мети ляльки та представляти їх дитині повністю одягненими;

5) бути надзвичайно уважним при використанні АДЛ під час допиту дітей дошкільного віку. Точне та правдиве відтворення того, що сталося, вимагає від дитини рівнозначного розуміння як символічної природи ляльок (такий ступінь розвитку дитини, який дозволяє розуміти абстрактність удавання лялькою себе й/та злочинця), так і можливості подвійного уявлення ляльок (тобто здатності використовувати їх символічно під час спілкування про обставини події);

6) під час роботи з ляльками ставити дитині відкриті питання, які стимулюють її до пояснення демонстрацій за допомогою ляльок, щоб отримати словесні пояснення дитини та запобігти їх довільним інтерпретаціям і припущенням;

7) не використовувати АДЛ з постановкою прямих, навідних питань або таких, що навіюють відповідь, а також із питаннями закритого характеру;

8) після завершення дитиною демонстрації події за допомогою АДЛ їх треба негайно сховати;

9) доцільно використовувати культурно-відповідні АДЛ (бажано, щоб такі зовнішні ознаки ляльок, як колір волосся, тон «шкіри» тощо, значною мірою не відрізнялись від аналогічних ознак учасників розслідуваної події), а також ляльки, фізико-технічні характеристики яких відповідають розвиткові дитини.

Слід також зазначити, що рішення про проведення допиту неповнолітнього свідка чи потерпілого в умовах «Зеленої кімнати» з використанням комплекту анатомічнодеталізованих ляльок приймається слідчим на підготовчій стадії допиту. Про можливість та особливості використання АДЛ доцільно за-

здалегідь проконсультуватися з психологом, що спеціалізується на роботі з дітьми певної вікової групи або на роботі з дітьми, які мають особливості фізичного чи ментального розвитку. Також на підготовчій стадії допиту слід визначити, в який момент та з питаннями в якому формулюванні пред'являти ляльок дитині. У подальшому, під час допиту, слідчий може корегувати обрану тактику з урахуванням повідомленої дитиною інформації та особливостей її поведінки. Слід наголосити на необхідності індивідуального підходу у використанні анатомічнодеталізованих ляльок під час допиту конкретної дитини, а також на необхідності слідкувати за часом допиту дитини з використанням АДЛ через часові обмеження, визначені у КПК України для допиту неповнолітніх. Має бути обов'язковою відео- та аудіофіксація допиту надзвичайно вразливих осіб, що проводиться в «Зеленій кімнаті» з використанням анатомічнодеталізованих ляльок. На подальших стадіях такі записи слід використовувати для оцінки отриманих показань, для призначення психологічних чи інших судових експертиз. За умови внесення змін до КПК України про виключність повторного допиту неповнолітніх такі записи можуть бути використані в суді.

Висновки

Резюмуючи вищевикладене, слід відзначити необхідність упровадження в навчання майбутніх поліцейських, підвищення кваліфікації чи(і) спеціалізацію діючих працівників поліції, у слідчу та судову практику відповідного курсу з тактики допиту надзвичайно вразливих осіб в умовах «Зеленої кімнати» з використанням анатомічнодеталізованих ляльок. Дотримання правил та умов використання АДЛ під час проведення допитів неповнолітніх потерпілих і свідків певних видів злочинів підвищує достовірність і значущість інформації про обставини їх вчинення. Упровадження цього нетравматичного методу в тактику допиту неповнолітніх дозволить виконати одне з актуальних завдань для вітчизняних науковців і практиків – забезпечення належного відправлення правосуддя у справах про окремі види злочинів та запобігання вторинній травматизації дітей, які постраждали або стали очевидцями таких злочинів.

Список бібліографічних посилань

1. Матюшкова Т. П. Особливості тактики допиту неповнолітніх у надзвичайно-вразливому стані // Проблеми забезпечення прав і свобод людини : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 13 груд. 2019 р.) / уклад. Л. М. Джурак. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. С. 192–194.

2. Tell Me What Happened: Questioning Children About Abuse / M. E. Lamb, D. A. Brown, I. Hershkowitz et al. 2nd ed. Hoboken : Wiley-Blackwell, 2018. 326 p.
3. Впровадження передових практик в освітній процес // Харківський національний університет внутрішніх справ : сайт. 01.11.2019. URL: <http://univd.edu.ua/uk/news/5959> (дата звернення: 23.06.2020).
4. Застосування європейського досвіду під час підвищення кваліфікації слідчих // Національна академія внутрішніх справ : сайт. 07.11.2019. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/news/zastosuvannya-uevropijskogo-dosvidu-pid-chas-pidvishhennya-kvalifikaciyi-slidchih.html> (дата звернення: 23.06.2020).
5. Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський, В. В. Корольчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 405 с.
6. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП Клименко, 2015. 114 с.
7. Morgan M., Edwards V. How to interview sexual abuse victims. Including the Use of Anatomical Dolls. Thousand Oaks : Sage Publication, 1995. 126 p.
8. Ceci S. J., Bruck M. Suggestibility of the child witness: a historical review and synthesis. *Psychol Bull.* 1993. No. 113 (3). Pp. 403–439.
9. Katz S., Schonfeld D. J., Carter A. S., Leventhal J. M., Cicchetti D. V. The accuracy of children's reports with anatomically correct dolls. *Developmental and Behavioral Pediatrics*. 1995. No. 16 (2). Pp. 71–76.
10. Saywitz K. J., Goodman G. S., Nicholas E., Moan Sf. J. Children's memories of a physical examination involving genital touch: implications for reports of child sexual abuse. *Consult Clin Psychol.* 1991. No. 59 (5). Pp. 682–691.
11. Thierry K. L., Lamb M. E., Orbach Y., Pipe M. E. Developmental differences in the function and use of anatomical dolls during interviews with alleged sexual abuse victims. *Consult Clin Psychol.* 2005. No. 73 (6). Pp. 1125–1134.
12. Poole D. A., Bruck M. Divining Testimony? The Impact of Interviewing Props on Children's Reports of Touching. *Dev Rev.* 2012. No. 32 (3). Pp. 165–180.
13. Poole D. A., Bruck M., Pipe M.-E. Forensic Interviewing Aids: Do Props Help Children Answer Questions About Touching? *Curr Dir Psychol Sci.* 2011. No. 20 (1). Pp. 11–15.
14. Faller K., Grabarek M., Nelson-Gardell D., Williams J. Techniques Employed by Forensic Interviewers Conducting Extended Assessments: Results from a Multi-Site Study. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma.* 2011. No. 3. Pp. 237–259.
15. Anatomical Dolls and Diagrams : position paper / Gundersen National Child Protection Training Centre. Winona, 2016. 25 p.
16. Use of Anatomical Dolls in Child Sexual Abuse Assessments : Practice Guidelines / APSAC Taskforce ; The American Professional Society on the Abuse of Children. Columbus, 1995. 13 p.
17. Everson M. D., Boat B. W. Putting the anatomical doll controversy in perspective: An examination of the major uses and criticisms of the dolls in child sexual abuse evaluations. *Child Abuse and Neglect*. 1994. No. 18 (2). Pp. 113–129.
18. Програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років «Оберіг» / МОН України. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 160 с.

Надійшла до редколегії 26.06.2020

МАТЮШКОВА Т. П. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АНАТОМИЧЕСКИДЕТАЛИЗИРОВАННЫХ КУКОЛ ПРИ ДОПРОСЕ ОСОБО УЯЗВИМЫХ ЛИЦ

Определены понятие и виды особо уязвимых лиц, теоретические и практические аспекты использования анатомическидетализированных кукол при их допросе. Проанализирован современный мировой опыт допроса указанных категорий лиц в целях актуализации воспоминаний и наглядной демонстрации ребенком механизма совершенных в отношении него преступных действий. Сформулированы правила и определены условия использования анатомическидетализированных кукол при допросе особо уязвимых лиц. Усовершенствована тактика допроса несовершеннолетних потерпевших и свидетелей определенных видов преступлений.

Ключевые слова: чрезвычайно уязвимые лица, условия и правила использования анатомическидетализированных кукол, допрос несовершеннолетних потерпевших и свидетелей.

MATIUSHKOVA T. P. THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF USING ANATOMICALLY DETAILED PUPPETS WHILE INTERROGATING EXTREMELY VULNERABLE PERSONS

The article is focused on one of the urgent tasks for domestic scholars and practitioners – the development and implementation of non-traumatic methods of interrogation. Thus, the author of the article defines theoretical and practical aspects of using anatomically detailed puppets during the interrogation of extremely vulnerable persons – minor victims and witnesses of rape, sexual abuse, corruption of minors, human trafficking, pornography, etc., including children with physical or (and) mental disorders.

The tactics of interrogation of these extremely vulnerable persons need to be improved through the introduction of the “Green Room” method declared by international and national standards, one of the elements of which is a set of anatomically detailed puppets. It has been noted that despite mentioning about the method of interrogation in the domestic normative, scientific and methodological literature, there are no detailed studies of the rules and conditions of using “Green Room” and the possibility of applying anatomical puppets.

Theoretical approaches and practical aspects of modern world experience of interrogating extremely vulnerable persons with the use of anatomically detailed puppets have been analyzed. It has been also determined that puppets are used as an anatomical model, demonstration aid, memory stimulation, diagnostic tool or “icebreaker” in the world theory and practice of interviewing children.

The author has determined the tasks of applying of the set of anatomically detailed puppets: 1) actualization of recollection; 2) visual demonstration by the child of the mechanism of criminal actions committed against the child; 3) increasing the reliability and significance of information about the circumstances of the commission; 4) prevention of secondary traumatization of minor victims and eyewitnesses of certain types of crimes.

The author has formulated the rules and has determined conditions for using anatomically detailed puppets during the interrogation of extremely vulnerable persons. The tactics of interrogation of minor victims and witnesses of certain types of crimes have been improved. The emphasis has been placed on the need for widespread introduction of this non-traumatic method of interrogation of minors into the training of future police officers, advanced training or (and) specialization of existing police officers, and into the investigative and judicial practice.

Key words: *extremely vulnerable persons, rules and conditions of using anatomically detailed puppets, interrogation of minor victims and witnesses.*